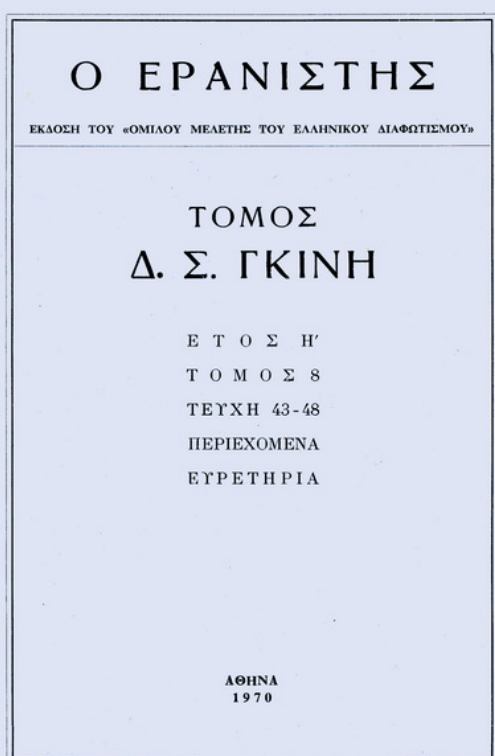

The Gleaner

Vol 8 (1970)

In Honour of D. S. Ginis

Οι πολιτικές σάτιρες του 1830 στην Κεφαλονιά και ο Παναγιώτης Βεργωτής

Γ. Γ. Αλυσανδράτος

doi: [10.12681/er.9935](https://doi.org/10.12681/er.9935)

Copyright © 2016, Γ. Γ. Αλυσανδράτος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αλυσανδράτος Γ. Γ. (2016). Οι πολιτικές σάτιρες του 1830 στην Κεφαλονιά και ο Παναγιώτης Βεργωτής. *The Gleaner*, 8, 243–259. <https://doi.org/10.12681/er.9935>

**ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΑΤΙΡΕΣ ΤΟΥ 1830
ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ
ΚΑΙ Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΕΡΓΩΤΗΣ**

1. Κεφαλονιά 1830: σάτιρες κατὰ τοῦ ἀρμοστῆ Adam.

Ὅταν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1830 ἀνέβηκε στὸ θρόνο τῆς Ἀγγλίας ὁ βασιλιάς Γουλιέλμος Δ', ὁ τότε ἀρμοστὴς στὰ Ἑπτάνησα Sir Frederick Adam, πρῶην στρατηγὸς (1784 - 1853, ἀρμοστεία 1824 - 1832)¹, ζήτησε «ἐμμέσως»² ἀπὸ τοὺς πολίτες τοῦ Ἰονίου κράτους νὰ τοῦ ὑποβάλουν «προσφωνήματα» (δηλ. ἀναφορὲς μὲ ὑπογραφές· indirizzi τὰ ἔλεγαν τότε στὰ ἰταλικά), μὲ τὰ ὁποῖα νὰ ἐκφράζουν τὰ συγχαρητήριά τους πρὸς τὸν νέο βασιλιά, τὶς εὐχαριστίες τους γιὰ τὴν καλὴ διοίκηση τοῦ ἀρμοστῆ καὶ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ μείνουν πάντα ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴ Προστασία³. Καὶ βέβαια ὑποβλήθηκαν πολλὰ τέτοια «προσφωνήματα» ἀπ' ὅλα τὰ νησιά. Στὴν Κεφαλονιά ὅμως ἐκδηλώθηκε τολμηρὴ ἀντίσταση, πρῶτη φορὰ δημοσίᾳ, ποὺ εἶχε σοβαρὲς συνέπειες.

Στὸ νησί αὐτὸ πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια εἶχαν ἀρχίσει νὰ βρίσκουν γόνιμο ἔδαφος οἱ φιλελεύθερες ιδέες καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων, τὸ πολιτικὸ αἶτημα τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐνέπνευσε τόσα ἐθνικὰ κινήματα, μεταξὺ τῶν ἄλλων τὴν ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ ἰταλικὸ Risorgimento. Τὶς ιδέες αὐτὲς τὶς καλλιεργοῦσαν ἕνας κύκλος μορφωμένων ἀνθρώπων γύρω ἀπὸ τὸ Γεράσιμο Ἀνδρέα Λιβαδά (1789 - 27 Ἰουν. 1876)⁴, τὸν πρῶτο ἐμπνευστὴ τῆς ιδέας τοῦ ριζοσπαστισμοῦ στὴν Κεφαλονιά, ποὺ εἶχε κάμει νομικὲς σπουδὲς στὴν Ἰταλία καὶ τώρα δημοσίευε ἄρθρα κατὰ τῆς Προστασίας στὶς ἐλληνικὲς καὶ τὶς ξένες

1. Βλ. γι' αὐτὸν Luigi C. Ippaviz, *Corcira antica e moderna*, Venezia, Tipografia Greca La Fenice, 1901, σ. 145-157. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλονησιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Β', ἐν Ἀθῆναις 1960, σ. 570 - 573.

2. Βλ. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', ἐν Ἀθῆναις 1904, σ. 907.

3. Βλ. Π. Χιώτη, *Ἱστορία τοῦ Ἰο-*

νίου Κράτους, τόμ. Β', ἐν Ζακύνθῳ 1877, σ. 27. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 239 σημ. 1, 907.

4. Βλ. Παύλου Γρατσιαῦτου, *Βιογραφία Γερασίμου Λειβαδά*. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, τυπογραφεῖον «Ἡ Ἠχώ», 1877, σ. 6 - 8. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλονησιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', 1904, σ. 295.

έφημερίδες (γιατί στά 'Επτάνησα άπαγορευόταν ή έλευθεροτυπία και δέν έβγαιναν έφημερίδες). 'Εξάλλου τώρα (1830) τὸ έθνικὸ φρόνημα τῶν νησιῶν εἶχε πολὺ ἀναπτρωθῇ καὶ ἀπὸ τὴν εὐόωvη ἐξέλιξη τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν γεγονότων: ἡ ἀναμενόμενη ἀνεξαρτησία τῆς 'Ελλάδας ὕστερ' ἀπὸ τὴν πολυαίμακτη ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν φυσικὸ νὰ ἐνθουσιάζη τὸ λαὸ τῆς 'Επτανήσου, ποὺ ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία τῆς 'Αγγλικῆς Προστασίας.

Ἔτσι λοιπὸν τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Sir Adam δεχόταν τὰ ὑποχρεωτικὰ «προσφωνήματα» εὐχαριστίας τῶν ὑπαλλήλων του, τολμηροὶ πατριῶτες τοιχοκολλοῦσαν στὸ 'Αργοστόλι χειρόγραφες σάτιρες κατὰ τῆς Προστασίας, τοῦ ἁρμοστῆ καὶ τῶν ὀργάνων του, ποὺ εἶχαν σκοπὸ ν' ἀποτρέψουν τοὺς πολίτες ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῶν «προσφωνημάτων» αὐτῶν. «Κατὰ τοὺς μῆνας Αὐγούστου, Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους τούτου [1830] ἐν ὥρᾳ νυκτὸς ἐτοιχοκολλοῦντο καθ' ἀπάσας τὰς ἀγυιάς τῆς πόλεως 'Αργοστολίου [...] λιβελλογραφικὰ καὶ ἐπαναστατικὰ ἔγγραφα κατὰ τοῦ 'Αρμοστοῦ "Ἀδαμ καὶ τῆς Κυβερνήσεώς του», γράφει τὸ 1876 ὁ βιογράφος τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ καθηγητῆς καὶ παλαιὸς ριζοσπάστης Θεόδωρος Καροῦσος (1808 - 3 Νοεμβρ. 1876)⁵.

Πολὺ ζωηρὰ μᾶς περιγράφει τὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ζηλωτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, κατόπιν ἱερέας, Εὐσέβιος Πανᾶς (1798 - 1868), ποὺ τότε ἦταν δάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυκας στὴν Κεφαλονιά μὲ τὸ ὄνομα Εὐάγγελος καὶ τοῦ ἀπαγορεύτηκε νὰ διδάσκη καὶ νὰ κηρύττη μετὰ τίς σάτιρες ἐκεῖνες. Τὸ βιβλίον του ἐκδόθηκε ἀνώνυμα στὸ Παρίσι⁶ τὸ 1839 μὲ τίτλον «Lettera d'un anonimo Settinsulare, scritta ed inviata all'onorevolissimo Lord Nugent, alto commissario di Sua Maestà Britannica nelle Isole Jonie, nel mese di maggio 1833». Ἡ καθεαυτὴ «Ἐπιστολὴ» τοῦ 1833 συνοδεύεται ἀπὸ μακρὲς

5. Βλ. Παύλου Γρατσιαίου, ὁ. π., σ. 9 - 10. Ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἔχη ὑπόψη του ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τῆς βιογραφίας αὐτῆς τοῦ Γερ. Λιβαδᾶ (ὡς τὴν ἁρμοστεία τοῦ Λόρδου Nugent, διαδόχου τοῦ Adam) ἔχει γραφτῇ ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Καροῦσο· ὁ ὁποῖος ὅμως τὴν ἄφησε ἀτέλειωτη, γιατί στὸ μεταξὺ ἀρρώστησε καὶ πέθανε· τὸ ἔργο τὸ συνέχισε ὁ Παῦλος Γρατσιαίτος (βλ. αὐτόθι, σ. ζ'-η' καὶ 6).

6. Κατὰ μία πληροφορία τοῦ Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη, Ἀπομνημονεύματα ἐπὶ τῆς συγχρόνου ἱστορίας κτλ., ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 96 σημ. (ποὺ τὴν παραδέχονται καὶ οἱ E. Legrand - H. Pernot, *Bibliographie Ionienne*, τόμ. I, Παρίσι 1910, ἀριθ. 1312), τυπώθηκε στὶς Βρυξέλλες· ἀμφιβάλλω ἀν αὐτὸ εἶναι σωστό. Πάντως εἶναι πολὺ σπάνιο βιβλίον. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη: H.G. 111. 3, P. 18).

«σημειώσεις», πού συχνά δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για πρόσωπα και πράγματα τῆς Ἀγγλοκρατίας στὰ Ἑπτάνησα ὡς τὸ 1832⁷. Ἐκεῖ λοιπόν, στὴ σημείωση 7, γράφει ὁ Πανᾶς ὅτι οἱ σάτιρες ἐκεῖνες τῆς Κεφαλονιάς στρεφόντουσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτη, τοῦ ἐπάρχου, τῶν νομοθετῶν (δηλ. τῶν διορισμένων «βουλευτῶν» τῆς Ἰονίου Βουλῆς) καὶ τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, πού ἐπίζαν τὸ λαὸ μὲ παρακλήσεις, προτροπές, ἀπειλές καὶ κάθε ἄλλο τρόπο, γιὰ νὰ τοῦ ἀποσπάσουν τὶς ὑπογραφές· τοὺς θεωροῦσαν ὅλους αὐτοὺς προδότες τῆς πατρίδας καὶ τῆς θρησκείας, πού ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δική τους προδοσίᾳ ὑποχρέωναν καὶ τοὺς συμπολίτες τους νὰ κάμουν τὸ ἴδιο. Ἰδοὺ ἐπὶ λέξει τὸ κείμενο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ :

«Nel 1830 [Lord Adam] volle ottenere una sottoscrizione generale da tutte le classi de' cittadini Jonj, colla quale affermino che sono contenti del governo de' signori Governatori Inglesi, e che desiderano ch'essi rimangano per sempre in queste regioni. [...] Il signor Reggente, P. Caridi⁸, i signori Legislatori, tutt'i principali funzionarj corrono dappertutto nelle case, nelle strade, ne' casini, e perfino

7. Γιὰ τὶς σημειώσεις αὐτὲς διαβάζουμε στὴ σελίδα τοῦ τίτλου ὅτι γράφτηκαν τὸ 1837· πρῶτα συντάχθηκαν ἀπὸ μιὰ ὁμάδα Ἑπτανησίων καὶ κατόπιν ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὸ συγγραφέα τῆς «Ἐπιστολῆς»: «Nel 1837 si fecero le annotazioni di questa lettera; compilate da una società di Jonj ed estese dall'autore della lettera». «Τὰ ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀρμοστήν Nugent ἀωνόμῳ ἐπιστολῇ του σχόλια, ἐγράφησαν παρ' ἄλλων ὁμοδοξούντων τῷ Πανᾶ καὶ τούτου συνεργατῶν», γράφει ὁ Ἡλίας Α. Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 907. Ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς ἦταν ζηλωτὴς τῆς Ὁρθοδοξίας, φιλύποπτος καὶ φανατικός, ὅπως καὶ ὁ Κοσμάς Φλαμιάτος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ *Lettera d'un anonimo Settinsulare* διαπνέεται ἀπὸ θρησκευτικὴ φιλυποψία καὶ μισαλλοδοξία κατὰ τῶν «Λουθηροκαθβινιστῶν», προπάντων στὶς μακρὲς «σημειώσεις» τῆς: παντοῦ ὁ συγγραφέας διαβλέπει με-

γάλους κινδύνους γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑπτανησίων. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη «τὸ ἔργον δὲν κρίνεται πολλοῦ λόγου ἄξιον» (Ἡλίας Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', σ. 504· πολὺ αὐστηρότερα τὸ κρίνει ὁ Σπυρ. Γ. Μαλάκης, ὁ. π., σ. 96). Ἀλλὰ, καθὼς λέει καὶ ὁ Τσιτσέλης στὸ ἴδιο μέρος, «τὸ σύγγραμμα εἶνε συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγγλικῆς ἐν Ἑπτανήσῳ προστασίας μέχρι τοῦ Nugent» (δηλ. ἀπὸ τὸ 1815 ὡς τὸ 1832), γιὰ τὶς «σημειώσεις» του αὐτὲς «πολλὰ τὰ σύγχρονα τότε γεγονότα ἀναφέρονται καὶ περὶ προσώπων πολιτικῶν γίνεται λόγος καὶ διαχέεται ἱκανὸν φῶς πρὸς ἐκτίμησιν τῶν χρόνων ἐκεῖνων». Εἰδικότερα γιὰ τὶς σάτιρες ἐναντίον τοῦ Adam τὸ 1830 στὴν Κεφαλονιά εἶναι πολὺ διαφωτιστικὸ (στὴ «σημείωση» 7, σ. 45 - 60).

8. Ὁ Πανταζῆς Καρύδης ἦταν ὁ πρῶτος ἐπαρχος (reggente) τῆς Κεφα-

nelle botteghe degli artisti, pregando, sollecitando, minacciando, e facendo di tutto per carpire queste firme, e contentare il satrapo di Corfù⁹, che con grande insistenza le richiedeva. Con quanta maggior premura il Governo le rintracciava, con altrettanta maggior costanza il popolo Cefaleno le rinnegò; e siccome la viltà e la venalità de' signori Legislatori e degli altri funzionarj principali pubblici di Cefalonia non ebbe limite, ma giunse sino alla violenza, fu costretto il popolo Cefaleno di ricorrere a satire per difendere i suoi diritti e la sua personale libertà, non volendo per prudenza servirsi d'altre armi. La città d'Argostoli, ogni mattina per molti giorni consecutivi, si trovava piena di satire anonime, ma di satire che descrivevano candidamente e liberamente la verità. Queste satire erano dirette contro il Vescovo¹⁰, il Reggente, i Legislatori, e gli altri principali funzionarj, i quali violentavano il popolo per carpirgli suo malgrado le firme, trattandoli meritamente come traditori della patria e della religione, come vili mercenarj e degni satelliti di tal Governatore, che dopo aver tradito i loro sacri diritti e la confidenza pubblica, non si vergognavano obbligare anche i loro concittadini di farsi simili a loro. Tale era lo spirito di queste satire¹¹.

Οἱ ἀνώνυμοι ἐκεῖνες σάτιρες, ἄλλες στὰ ἑλληνικά καὶ ἄλλες στὰ ἰταλικά, προκάλεσαν τὸ μένος τοῦ ἀρμοστῆ. Πῆγε ἀμέσως στὴν Κεφαλονιά καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Ὑψηλῆς Ἀστυνομίας ἔκαμε ὁ ἴδιος τὶς ἀνακρίσεις. Μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα τρομοκρατίας ἔγιναν περὶ τὶς ἑκατὸ συλλήψεις. Ἀπὸ τοὺς ὑποπτους αὐτοὺς δώδεκα τέθηκαν ὑπὸ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση καὶ δύο φυλακίστηκαν ὡς αὐτουργοί: ὁ Γεράσιμος Ἀ. Λιβαδάς, ποὺ ἦταν ἤδη στόχος τῆς Προστασίας γιὰ τὴν ὅλη του δράση στὸ νησί, καὶ ὁ συνεργάτης του δικηγόρος Κοσμέτος Π. Βαλσαμάκης, ἐπονομαζόμενος Ἀρματωμένος¹². Γρήγορα καταστρώθηκε σχέδιο γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ Λιβαδά. Ὁ Σπυρίδων

λονιάς, 1818 - 1832. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὁ.π., σ. 212, καὶ Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 200, 239 σημ. 1, 620, καὶ τόμ. Β', σ. 588. Τοποτηρητῆς (residente), δηλ. ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀρμοστῆ, στὴν Κεφαλονιά ἦταν τότε ὁ στρατηγὸς Κάρολος Ἰάκωβος Napier (1825 - 1830).

9. Ἐνωσεὶ τὸν Adam.

10. Μητροπολίτης ἦταν τότε ὁ Παρθένιος Μακρῆς (βλ. παρακάτω).

11. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo Settinsulare* κτλ., Παρίσι 1839, σ. 46 - 47.

12. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 47-53. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 26 - 30. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὁ. π., σ. 102, 103, 111, 172.

Ἰωάννη Μομφερράτος, κοινῶς Στρίγγλας (συγγενῆς τοῦ κατόπιν ἡγέτη τῶν ριζοσπαστῶν Ἰωσήφ Ν. Μομφερράτου, ὁ ὁποῖος ὅμως «τὸν ἀπεστρέφετο ὡς οἰκογενειακὸν ἀποφώλιον τέρας!»¹³), ὄργανο τῆς Προστασίας ἀργυρώνητο, καθὼς ἀποδείχτηκε κατόπιν, κατὰγγειλε στὶς ἀνακριτικὲς ἀρχὲς «ὅτι αἱ σάτυροι ἄπασαι ἐδόθησαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Λιβαδᾶ καὶ Βαλσαμάκη πρὸς ἀντιγραφὴν»¹⁴. Αὐτὸ ἦταν καθαρὴ ψευδομαρτυρία, γιατί τὶς σάτιρες τὶς εἶχαν γράψει ἄλλοι καὶ κυρίως ὁ Παναγῆς Ἀνδρέας Κεφαλᾶς ἀπὸ τὸ Λιζούρι, καθηγητὴς τῶν ἰταλικῶν καὶ λατινικῶν, ἐπονομαζόμενος Ταμπακόνας¹⁵. Ἡ ἐπιτήρηση τῶν δώδεκα ἄλλων προσώπων κράτησε περίπου ἓνα χρόνο καὶ κατόπιν ἀτόνισε, ἀλλὰ ὁ Λιβαδᾶς καὶ ὁ Βαλσαμάκης ἔμειναν φυλακισμένοι ἐννέα μῆνες στὸ παλαιὸ φρούριο τῆς Κέρκυρας, ἐνῶ οἱ ἀνακρίσεις συνεχίζονταν, καὶ τέλος παραπέμφθησαν σὲ δίκη γιὰ ἐσχάτη προδοσίαν (προσβολὴ τοῦ βασιλιᾶ καὶ ἔγκλημα κατὰ τοῦ κράτους = *rei di lesa Maestà e di delitto di Stato*), ἀδίκημα ποὺ μποροῦσε νὰ ἔχῃ ὡς συνέπεια τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου¹⁶.

Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα εἶχε μιὰ ἀπροσδόκητη ἐξέλιξη. "Όταν ἄρχισε ἡ

13. Βλ. Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη, ὁ. π., σ. 104.

14. Βλ. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 30. Παύλου Γρατσιαίου [καὶ Θ. Καρούσου], *Βιογραφία Γερασίμου Λειβαδᾶ*, ἐν Κεφαλληνίᾳ 1877, σ. 10. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὁ. π., σ. 103.

15. Βλ. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 27, 31. Ἡλία Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 238-239. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 1830 ὁ Παναγῆς Α. Κεφαλᾶς εἶχε γράψει στὰ λατινικά! στιχοιργήματα ἐπαινετικά γιὰ τὸν Adam, ποὺ ἔμειναν ἀνέκδοτα. Δύο τέτοια στιχοιργήματά του ἐδημοσίευσε ὁ Ἡλίας Τσιτσέλης, *Ἀνέκδοτα ποιήματα εἰς F. Adam ἀρμοστήν καὶ K. Debosset*, περ. «Λί Μούσαι» Ζακύνθου, ἔτος IB' (1903-1904), ἀριθ. 276, 15 Σεπτέμ. 1904, σ. 1-2. Προλογίζοντάς τα ὁ Τσιτσέλης γράφει τὰ ἐξῆς: «Ἐκ συλλογῆς ἀνεκδότων στιχοιργημάτων τοῦ ἱταλιστοῦ, λατινιστοῦ καὶ σατυρικοῦ κυρίως ποιητοῦ Παναγῆ Ἀνδρ. Κεφαλᾶ ἐκ Ἀη-

ζουρίου, ἐνὸς ἐκ τῶν γραψάντων τὰς σατύρας τοῦ 1830 τὰς καθαπτομένας ὡς γνωστὸν καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ "Αδαμ, δημοσιεύομεν τὰς ἐξῆς ᾠδὰς, ἃς βεβαίως ὁ Κεφαλᾶς ἐποίησε πρὸ τοῦ 1830, ὅτε λόγοι ἄλλοι ἐνέπνευσαν αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ καθ' οὗ μετέπειτα ἔγραψεν ἀρμοστοῦ».

16. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 48, 55. Παύλου Γρατσιαίου [καὶ Θ. Καρούσου], ὁ. π., σ. 11. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 30: «Κατηγοροῦντο ὁ μὲν [Γεράσιμος Λιβαδᾶς] ὅτι ἐξέσχισε τὴν ἀναφορὰν τῶν εὐχαριστηρίων πρὸς τὴν Προστασίαν καὶ τὸν Ἀρμοστήν, ὁ δὲ [Κωσταντίνος Βαλσαμάκης] ὅτι ἐμπόδιζε τοὺς χωρικούς τῆς Λιβαθοῦς νὰ υπογράψωσιν ἄλλην κυκλοφοροῦσαν ἐν τῇ περιχώρῳ ἐκείνῃ». Καὶ παρακάτω στὴν ἴδια σελίδα: «Ἐλεγε δὲ τὸ κατηγορητήριον [τοῦ γενικοῦ εισαγγελέα], ὅτι μὲ ἐκφράσεις στασιαστικὰς καὶ αὐθάδεις ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξυβρίσωσι τὴν Βρετ-

δίκη στο 'Ανώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (Supremo Consiglio di Giustizia) στην Κέρκυρα, 'Απρίλιος; - Μάιος 1831, και όλοι περίμεναν καταδικαστική απόφαση, ό σατιρογράφος Παναγής Κεφαλαῶς, προφανῶς βασανιζόμενος από τύψεις ότι θα καταδικαζόντουσαν άθῶοι άνθρωποι, έστειλε στο δικαστήριο ιδιόχειρη άνώνυμη έπιστολή από την Κεφαλονιά, με την όποία αποκάλυπτε ότι τics χειρόγραφες εκείνες σάτιρες τις είχε γράψει αυτός και όχι οι κατηγορούμενοι, πράγμα που μπορούσε να γίνη άμέσως φανερό από τον γραφικό του χαρακτήρα. Και για να πεισθῇ τὸ δικαστήριο ότι αυτό δὲν ἦταν σκηνοθεσία οργανωμένη στην Κέρκυρα, αλλά ότι πραγματικά ή έπιστολή είχε σταλῇ από την Κεφαλονιά, έγραψε μερικά γεγονότα που έγιναν στο νησί εκείνο την ήμέρα που έστειλε την έπιστολή¹⁷. Μετά τη συνταρακτική αυτή αποκάλυψη ό άργυρώνητος ψευδομάρτυρας του Adam δὲν έμπόρεσε να στηρίξη την κατηγορία του και τὸ 'Ανώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (που ή σύνθεσή του ἦταν: δύο έλληνες και δύο άγγλοι) άθῶωσε τὸ Λιβαδά και τὸ Βαλσαμάκη, ενώ ό Σπυρίδων Ι. Μομφερράτος καταδικάστηκε κατόπιν από τὸ πλημμελειοδικείο σὲ δυὸ χρόνια φυλάκιση για συκοφαντία¹⁸.

'Επειδὴ τότε δὲν έβγαιναν έφημερίδες στὰ 'Επτάνησα εκτός από την έπίσημη «Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Jonie», που δὲ γράφει τίποτε σχετικό, μόνη σύγχρονη πηγή για να πληροφορηθούμε τὰ γεγονότα, τουλάχιστον ως πρὸς τὴ δίκη, είναι οι αποφάσεις του 'Ανωτάτου Συμβουλίου, που γραφόντουσαν ιταλικά και δημοσιεύονταν κάθε χρόνο με τίτλο «Giurisprudenza del Supremo Consiglio in materia penale (και σὲ ξεχωριστὸ τόμο: in materia civile e commerciale). Anno... Corfù, nella Tipografia del Governo»¹⁹. 'Αλλά τὸν τόμο του 1831, όπου πρέπει να υπάρχει τὸ κατηγορητήριο και ή απόφαση του δικαστηρίου τῆς 31 Μαΐου 1831²⁰, δὲν μπό-

τανικὴν Προστασίαν, και να εξέγείρωσι μῖσος και αποστροφὴν κατὰ τῆς 'Ιονίου Κυβερνήσεως και τῶν υπαλλήλων. Διὸ κατηγορεῖ αὐτοὺς ό γενικὸς εισαγγελεὺς ἐπὶ ἐγκλήματι ἐσχάτης προδοσίας κατὰ τοῦ 'Ιονίου Κράτους».

17. Βλ. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 31.

18. Βλ. [Εὐσέβιου Πανῶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 55-56. Παύλου Γρατσιαίου [και Θ. Καρούσου], ὅ. π., σ. 11. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 31.

19. Για την «Giurisprudenza del Supremo Consiglio» βλ. πρόσφατα Δ. Σ. Λουκάτου, *Δύο νεανικὲς παρουσίες τοῦ Λασκαράτου σὲ δικαστήρια τῆς Κεφαλονιάς (1843 και 1847)*, περ. «'Ο 'Ερανιστής», ἔτος Η', τόμος Δ. Σ. Γκίνη (1970), σ. 206 - 207.

20. Στὴ *Βιογραφία Γερασίμου Λεμβαδά*, ὅ. π., σ. 11, αναγράφεται ότι «έπισυνάπτονται» τὰ δυὸ αὐτὰ έπίσημα έγγραφα, αλλά στην πραγματικότητα

ρεσα νὰ τὸν βρῶ πουθενά²¹. Ἔτσι τὰ γεγονότα τὰ μαθαίνουμε κυρίως ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ ποὺ εἶδαμε προηγουμένως καὶ συμπληρωματικὰ ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους τῆς Ἑπτανήσου· οἱ ὅποιοι ὅμως ἔγραψαν πολὺ ἀργότερα καὶ τὰ διηγοῦνται μὲ παραλλαγές.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς (1839), ἐκτενὴς κατὰ τὰ ἄλλα γιὰ τὰ «προσφώνήματα», τὶς σάτιρες καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Adam, δὲν ἀναφέρει οὔτε τὸν Παναγῆ Α. Κεφαλὰ οὔτε τὸ Σπυρίδωνα Ἰω. Μομφερράτο· μᾶς πληροφορεῖ μόνο ὅτι τὸ δικαστήριον ἀθώωσε τοὺς δύο κατηγορουμένους²². Ἀντιθέτως ὁ βιογράφος τοῦ Γεράσιμου Λιβιδᾶ Θεόδωρος Καρούσος (1876), ποὺ τὸ 1830 ἦταν 22 χρονῶν, ἀναφέρεται κυρίως στὴ σύλληψη καὶ τὴ δίκη τοῦ Λιβιδᾶ· ἐπίσης κάνει λόγο γιὰ τὸν ἀργυρώνητο ψευδομάρτυρα, ἀλλὰ δὲν τὸν κατονομάζει: «Εὐρέθη δὲ δυστυχῶς ἄνθρωπος ἐξώλης καὶ προώλης», γράφει, «ὅστις ἀναιδῶς καὶ ἀσυστόλως κατ' εἰσῆγησιν τῶν πατρῶνων του κατέθεσεν ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελέως, ὅτι τὰς σατύρας ἐκεῖνας καὶ τὰς δημεγεργτικὰς προκηρύξεις ἔγραψεν αὐτὸς καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Λειβιδᾶ. Κατὰ συνέπειαν τῆς καταθέσεως ταύτης τοῦ ἀργυρωνήτου ψευδομάρτυρος, ὁ Ἀρμοστής Ἀδαμ μένεα πνέων θέτει πάραυτα ἐν ἐνεργείᾳ τὰ πλέον ἀπηνῆ καὶ βίαια μέτρα»²³. Ὁ παλαιὸς ριζοσπάστης Σπυρίδων Γ. Μαλάκης (1895) ἀσχολεῖται ἀρκετὰ μὲ τὸ Σπυρίδωνα Ἰω. Μομφερράτο²⁴ καὶ τὴ δίκη²⁵, ἀλλὰ γράφει σύμφωνα μὲ ὅσα εἶχε ἀκούσει στὰ νιάτα του ἀπὸ

δὲν ἐπισυνάπτονται! Πρβλ. αὐτόθι σ. 45. Ἐξἄλλου στὴν ἴδια βιογραφία σημειώνεται ὡς χρονολογία τοῦ κατηγορητηρίου ἡ 19 Μαρτίου 1831 (ἀπὸ λάθος ἔχει τυπωθῆ 1830), ἐνῶ ὁ Π. Χιώτης, ὁ. π., σ. 30, γράφει ὅτι «μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνακρίσεως ὁ γενικὸς εἰσαγγελεὺς τὰς 3 Μαρτίου 1831 καθυπέβαλεν ὑπὸ δίκην τοὺς ρηθέντας ἐνώπιον τοῦ Ὑπερτάτου Συμβουλίου».

21. Ἴσως καὶ νὰ μὴν ἐκδιδόταν τότε. Ἡ *Bibliographie Ionienne* τῶν E. Legrand - H. Pernot τὴν ἀναγράφει μόνον ἀπὸ τὸ 1841 καὶ ὕστερα. Ἡ Ἑλληνικὴ *Βιβλιογραφία* τῶν Δημ. Γκίνη-Βαλ. Μέξα δὲν τὴν ἀναφέρει καθόλου καὶ ἡ *Bibliographie Ionienne. Suppléments* κτλ., Athènes 1966, τοῦ Νάκη

Πιέρρη ἀναγράφει μόνο τοὺς τόμους τοῦ 1850 καὶ 1851.

22. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 55-56.

23. Βλ. Παύλου Γρατσιαίου [καὶ Θ. Καρούσου], ὁ. π., σ. 10.

24. Τοῦ ἀφιερώνει, Ἀπομνημονεύματα κτλ., 1895, σ. 102-104, μιὰ μεγάλη σημείωση μὲ τίτλο: «Περὶ Σπυρίδωνος Ἰω. Μομφερράτου ἢ Στρίγγλας, πλαστογράφου καὶ συκοφάντου κατὰ τοῦ Γερασίμου Ἀνδρ. Λιβιδᾶ καὶ Κοσμέτου Π. Βαλσαμάκη, τοῦ ἐπονομαζομένου Ἀρματωμένου». Πρβλ. αὐτόθι, σ. 172.

25. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, Ἀπομνημονεύματα κτλ., 1895, σ. 111-112 (ἀναφέρει ἓνα ἐπεισόδιον τοῦ Κοσμέτου Π. Βαλσαμάκη στὴ δίκη).

τὸ Γεράσιμο Λιβαδά καὶ ἀπὸ ἄλλους²⁶· δὲν ἀναφέρει ὅμως τὸν Παναγιῇ Κεφαλᾶ καὶ κάνει σύγχυση στὸ θέμα τῶν indirizzi. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ Κεφαλονίτες δὲν παραθέτουν καμιά ἀπὸ τὶς ἀνώνυμες ἐκεῖνες σάτιρες. Πληρέστερος ἀφηγητὴς εἶναι ὁ Παναγιώτης Χιώτης (1877), ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὸ βιβλίο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ, ἀλλὰ γνωρίζει καὶ τὸ ρόλο τοῦ Σπυρ. Ι. Μομφερράτου καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Παναγιῇ Κεφαλᾶ· καὶ τὸ σπουδαιότερο, δημοσιεύει καὶ τρεῖς σάτιρες (μιά στὰ ἐλληνικά καὶ δύο στὰ ἰταλικά), πού εἶναι καὶ οἱ μόνες πού ἔγιναν γνωστές²⁷. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ὁ Ἡλίας Τσιτσέλης (1904) μᾶς δίνει σποραδικές πληροφορίες²⁸ (δὲν ἀναφέρει ὅμως τὴν ψευδομαρτυρία τοῦ Σπυρ. Μομφερράτου) καὶ πολὺ τελευταῖα (1964) ὁ Σπύρος Βερύκιος ἐπαναλαμβάνει τοὺς προηγούμενους²⁹. Νέα στοιχεῖα βρίσκονται σ' ἓνα σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ (1870)· καὶ αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εὐθὺς ἀμέσως.

2. Σάτιρα κατὰ τοῦ μητροπολίτη Παρθένιου Μακρῆ, 1830. (Καταγραφή Παναγιώτη Βεργωτῆ, 1870).

Ὁ λόγιος Παναγιώτης Βεργωτῆς ἀπὸ τὸ Ἀργοστόλι (1842 - 1916)³⁰ συνήθιζε νὰ κρατῇ σημειωματάρια, στὰ ὁποῖα κατέγραφε ποι-

26. Ἔτσι π. χ. γράφει (σ. 103): «καθ' ἃ ἔχομεν ἐκ παραδόσεως», γιὰ τὴν ψευδομαρτυρία τοῦ Σπυρ. Ι. Μομφερράτου· ἢ (σ. 112) : «Ταῦτα ἔχουσα νέος ὢν ἐκ στόματος τοῦ Γερασίμου Λιβαδά», γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κοσμέτου Βαλσαμάκη στὴ δίκη.

27. Βλ. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 26 - 31. Τὴν ἐλληνικὴ τὴν ἀναδημοσίευσε ὁ Π. Κουνιάκης, *Ἡ ἐπτανησιακὴ σάτιρα*, ἐφ. «Ἐπτάνησος» Κερκύρας, περίοδ. Β', ἔτος Γ', ἀριθ. 3 (13) καὶ 4 (19) τῆς 21 καὶ 28 Αὐγούστου 1934.

28. Βλ. Ἡλίας Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 238-239, 295-296, 499, 907.

29. Βλ. Σπύρου Χρ. Βερύκιου, *Ἱστορία τῶν «Ἠνωμένων Κρατῶν» τῶν Ἰονίων νήσων* κτλ., Ἀθῆναι 1964, σ. 216 - 218.

30. Γιὰ τὸν Παναγιώτη Βεργωτῆ βλ. παλαιότερα Ἡλίας Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', 1904, σ. 55-59. Γ. Δ. Μάν[εση], *Παναγιώτης Βεργωτῆς*, ἐφ. «Ἐλπίς» Ζακύνθου, ἔτος 42, ἀριθ. 2129 - 2133 καὶ 2135, 24 Ἰουλίου - 21 Αὐγ. καὶ 4 Σεπτεμ. 1916. Ἡλίας Τσιτσέλης, *Παναγιώτης Βεργωτῆς*, περ. «Αἱ Μοῦσαι» Ζακύνθου, ἀριθ. 563-564, 1-11 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 2 - 3. Καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια: Γιώργου Γ. Ἀλυσανδράτου, *Παναγιώτης Βεργωτῆς*, σύντομη βιογραφία στὸ βιβλίο: *Γεωργίου Χορτάτη, Κατζοῦρμπος, κωμωδία. Κριτικὴ ἔκδοσις, σημειώσεις, γλωσσάριο* Λίνου Πολίτη. Ἡράκλειο Κρήτης 1964, σ. ρη' - ρις'. Τοῦ Ἰδίου, *Ὁ Παναγιώτης Βεργωτῆς καὶ ἡ «Κόλωση» τοῦ Δάντη*, περ. «Νέα Ἑστία» τόμ. 78 (1965), χριστογενενατίου τεῦ-

κίλες σημειώσεις (γλωσσικές, ιστορικές, αισθητικές) ἢ πλῆθος λέξεις καὶ φράσεις ἢ διαγράμματα μελετῶν, σχέδια ἐπιστολῶν, τίτλους βιβλίων, παραπομπές, ἀποσπάσματα συγγραφέων κτλ. Μερικὰ τέτοια σημειωματάρια σώζονται ἀκόμη στὰ «χαρτιά» του, τὰ λίγα ποὺ ἀπομείναν ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του³¹. Συνήθως εἶναι χρονολογημένα κατὰ ἔτη, καὶ οἱ σημειώσεις εἶναι γραμμένες μὲ κάποια χρονικὴ διαδοχή, ὅχι πάντα εὐδιάκριτη. Εἶναι δηλ. αὐτὰ τὰ σημειωματάρια ἓνα εἶδος «ἡμερολόγια» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ γνωστὰ μας ἐπιστημονικὰ «δελτία». Οἱ σημειώσεις αὐτὲς τοῦ Βεργωτῆ, ἀσύνδετες μεταξὺ τους, εἶναι γραμμένες βιαστικὰ καὶ ἀποσπασματικά, μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, πρόχειρα μνημόνια γιὰ τὶς μελέτες του, γι' αὐτὸ καὶ πολλὲς φορὲς δὲν μποροῦμε νὰ τὶς ἀποκρυπτογραφήσουμε. Κάποτε ὅμως βρίσκουμε καὶ πληρέστερα κείμενα, συνήθως γλωσσικὰ καὶ ιστορικά, ποὺ παρὰ τὴν ἀτελῆ μορφή τους ἀξίζει νὰ σταχυολογηθοῦν. Τέτοιο εἶναι κι ἓνα ιστορικὸ σημείωμα γραμμένο σ' ἓνα χοντρὸ σημειωματάριο τῶν ἐτῶν 1868 - 1870. Σ' αὐτὸ ὁ Βεργωτῆς καταγράφει μιὰ ἀκόμη ἀνώνυμη σάτιρα τοῦ 1830, ἄγνωστη ἀπὸ ἄλλοῦ, καὶ τὴ συνοδεύει μ' ἓνα διαφωτιστικὸ σχόλιο.

Ἐνῶ οἱ τρεῖς σάτιρες ποὺ διέσωσε ὁ Π. Χιώτης στρέφονται κατευθεῖαν κατὰ τῆς Προστασίας, ἡ σάτιρα ποὺ κατέγραψε ὁ Βεργωτῆς ἔχει στόχο τῆς ὅχι ἀπευθείας τὸν Adam, ἀλλὰ τὸ μητροπολίτη Κεφαλληνίας Παρθένιο Μακρή, γνωστὸν μὲ τὸ παρατσούκλι Πασουμακῆς³².

χρος ἀφιερωμένο στὸ Δάντη, σ. 115 - 126. Filippo Maria Pontani, *Dante nella Letteratura Neogreca*, στὸν τόμο «Dante nel Mondo», Firenze 1965, σ. 263-264. Τοῦ ἴδιου, *Fortuna neogreca di Dante* (εἶναι ἡ προηγούμενη μελέτη ξαναπλασμένη), στὴ σειρά «Italo-Graeca», ἀριθ. 3, Roma 1966, σ. 8 - 9.

31. Μοῦ τὰ παραχώρησε γιὰ μελέτη ὁ ἐγγονὸς τοῦ συγγραφέα κ. Ὅθων Ι. Μεταξᾶς, τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θερμότατα εὐχαριστῶ.

32. Γιὰ τὸν Παρθένιο Μακρή, κοινῶς Πασουμακᾶ, βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', 1904, σ. 499 σημ. 1, καὶ τόμ. Β', 1960, σ.

167 - 169. Ὁ Παρθένιος, κατὰ κόσμον Παναγῆς ἢ Παῖσιος (1766; - 1842), ὀλιγογράμματος, ἀλλὰ σεμνὸς καὶ καλοκάγαθος κατὰ τὸν Τσιτσέλη, εἶχε διοριστῇ τοποτηρητῆς τοῦ θρόνου τὸ 1821, μετὰ τὴν ἀπόλυση καὶ ἐξορία ἀπὸ τὸν ἀρμοστὴ Maitland τοῦ Ἀγαθὰγγελου Τυπάλδου Κοζάκη. Τὸ 1824 ὁ Maitland «ἐπόμενος τῇ τε κοινῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ ταῖς θερμαῖς ἐτι συστάσεσι τῆς τότε τὰ μάλα ἰσχυροῦσης εὐσεβεστάτης κομίσσης Ἀγγελικῆς Χωραφᾶ Ἀννίνου, διώρισεν αὐτὸν μητροπολίτην», χωρὶς νὰ γίνῃ κανονικὴ ἐκλογή καὶ «χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ διορισθεὶς, ὅστις καὶ ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ ἀπροσδοκῆτῳ γεγονότι, ὁμολογῶν τὸ ἀνάξιον αὐτοῦ ἐξ ἐλίκρι-

Πειθαρχικὸς πρὸς τὴ σύσταση τοῦ ἀρμοστῆ ὁ μητροπολίτης ἐζήτησε ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοῦ νησιοῦ νὰ ὑπογράψουν καὶ αὐτοὶ τὸ σχετικὸ εὐχαριστήριον πρὸς τὸν Adam (indirizzo), καὶ μάλιστα μὲ ὑπερβάλλοντα ζῆλον, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς. Ἐκεῖνοι ὅμως ἀντέδρασαν γενναῖα: «*I primi che con maggior forza e coraggio si opposero alla sottoscrizione de' loro nomi, furono i sacerdoti, da' quali si sperava di ottenerle con maggior facilità, come i più ignoranti. Invano la viltà e la venalità del metropolitano di Cefalonia (Passumacà), spinto dal Governo, sollecitava i sacerdoti suoi a dare le loro sottoscrizioni invitandoli col suo esempio; invano rappresentava loro che l'oggetto di queste firme era innocentissimo, e che d'altronde era pericoloso d'opporsi al Governo, che con sofismi procurava di persuaderli che sono obbligati anche in coscienza di obbedirgli. Invano il suo arcidiacono Defarana³³, ben noto a tutti i Cefaleni come persona di niun carattere, procurava colla sua eloquenza d'ingannare i semplici sacerdoti delle ville, poichè da essi si diede principio alla sottoscrizione come più ignoranti. Invano alcuni pochissimi venali sacerdoti, dotati di scienza, e satelliti del Governo, s'affaticavano di carpire le firme de' loro confratelli. I sacerdoti Cefaleni, degni ministri dell'Altissimo, [...], avendo imitato in questa circostanza fedelmente i santi confessori della nostra religione, mostrarono una costanza realmente invincibile, ed animarono col loro esempio tutte le classi de' cittadini, sì nobili che plebei, i quali tutti in generale si mostrano tanti eroi*»³⁴.

Ὁ σατιρογράφος λοιπὸν ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ Βεργωτῆς ἀποδοκιμάζει, μὲ τοὺς ἀδέξιους στίχους του, τὴν πράξη αὐτῆ τοῦ μητροπολίτη ὡς προδοτικὴ, τὸν ἐλεεινολογεῖ γι' αὐτὴν τὴν ἐνέργεια καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ σταματήσει τὶς ὑπογραφές, γιὰτὶ ἀλλιῶς θὰ δεχτῇ καὶ ἄλλες τέτοιες ἐπιθέσεις.

νοῦς ταπεινοφροσύνης» (Η. Α. Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Β', σ. 167). Γιὰ τὸ παραπεμπτικὸν Πασουμακῆς βλ. Π. Λορεντζάτου, Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικά παρωνύμια, «Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς», τόμ. 6 (1923), σ. 71, καὶ Ν. Π. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, β' ἐκδ., Θεσσαλο-

νίκη 1967, στὴ λέξη πασουμάκι.

33. Εἶναι ὁ Σπυρίδων Δεφαράνας (1766-1845), ἄριστος ἱεροφάτης. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὁ. π., σ. 212-214, καὶ Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', σ. 120-122, 689 σημ. 2.

34. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo κτλ.*, σ. 46-47.

'Εκτὸς ἀπὸ τῆ σάτιρα ὁ Βεργωτῆς μᾶς δίνει, καθὼς εἶπαμε, κι ἓνα μικρὸ ἱστορικὸ σχόλιο γιὰ τὸ γεγονὸς. Εἶναι ὁ δεῦτερος μετὰ τὸν Εὐσέβιο Πανᾶ πού διηγεῖται τὰ διατρέξαντα· τὰ διηγεῖται περιληπτικά, μᾶς δίνει ὅμως τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν προσώπων. Βέβαια ἔχει πληροφορηθῇ τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆ στοματικῆ παράδοση καὶ τὰ καταγράφει ὕστερ' ἀπὸ σαράντα χρόνια (1830 - 1870). 'Απὸ τὸ σημειωματάριό του ὅμως μαθαίνουμε τὰ ἐξῆς νέα στοιχεῖα :

α) Πρῶτα πρῶτα βέβαια τὴν ἄγνωστη σάτιρα ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη, πράγμα πού ἦταν πολὺ τολμηρό, ὅχι μόνο ἀπέναντι τῆς Προστασίας, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς 'Εκκλησίας, ἰδίως σ' ἓνα μικρὸ τόπο μὲ πολὺ ἔντονο τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα.

β) "Οτι ὁ συντάκτης αὐτῆς τῆς σάτιρας δὲν εἶναι ὁ Παναγῆς 'Ανδρέα Κεφαλᾶς, ἀλλὰ ὁ 'Ιωάννης 'Ασάνης³⁵· κατὰ τὸ Βεργωτῆ ὁ Κεφαλᾶς μόνο τὴν ἀντέγραψε.

γ) "Οτι ὁ Σπυρίδων Ι. Μομφερράτος ἐνοχοποιήθηκε κι αὐτὸς ὡς δράστης καὶ ὕστερα κατηγόρησε τοὺς ἄλλους δύο, ἀφοῦ πληρώθηκε ἀδρᾶ (6000 δίστηλα, μεγάλο ποσὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη).

δ) "Οτι ὁ Παναγῆς Α. Κεφαλᾶς, προφανῶς βασανιζόμενος ἀπὸ τῦψεις, ἐξομολογήθηκε τὸ πράγμα στὸν ἱερέα Νικόλαο Δρακονταειδῆ καὶ αὐτὸς τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ στείλῃ τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ δικαστήριο.

Τὸ σχόλιο τοῦ Βεργωτῆ δὲ μᾶς πληροφορεῖ οὔτε γιὰ τὴν τρομοκρατικὴ ἐπέμβαση τοῦ Adam στὶς ἀνακρίσεις οὔτε γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης. Αὐτὰ ὅμως τὰ ξέρουμε ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο Πανᾶ, τὸν Π. Χιώτη καὶ τὸ βιογράφο τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ. Δὲν ξέρω ἂν ὁ Βεργωτῆς εἶχε ὑπόψη του τὸ ἀνώνυμο βιβλίον τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ, ὅταν ἔγραφε τὸ σημειώμά του· κανονικὰ πρέπει νὰ τὸ ἤξερε· πάντως δὲν τὸ ἀναφέρει. 'Ασφαλῶς ὅμως ἡ πληροφορία ὅτι ὁ σατιρογράφος Παναγῆς Α. Κεφαλᾶς ἀποκάλυψε τὸ μυστικὸ στὸν ἱερέα Νικόλαο Δρακονταειδῆ κατὰ τὴν ἐξομολόγησή του καὶ ὅτι ἐκεῖνος τοῦ εἶπε νὰ στείλῃ ἀμέσως τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ δικαστήριον (πληροφορία πού δὲν εἶναι γνωστὴ

35. Κανένas ἄλλος δὲν τὸν ἀναφέρει ὡς σατιρογράφον. 'Ισως εἶναι ὁ 'Ιωάννης Σπυρίδωνος 'Ασάνης (1790-1850) πού ἀναφέρει ὁ Τσιτσέλης, ὅ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 33-34, γιατρὸς καὶ μαθηματικὸς σπουδασμένος στὴν Πάδοβα, τῇ Βιέννῃ καὶ τῇ Παρίσι, συγγραφέας

ιατρικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων πού ἔμειναν ἀνέκδοτα. 'Αλλὰ ὁ Τσιτσέλης γράφει ὅτι τὸ 1830 εἶχε ἐκλεγῇ τοπικὸς σύμβουλος, ὁπότε εἶναι μάλλον δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι θὰ ἔγραφε σάτιρα κατὰ τῆς Προστασίας. Τίποτε ἄλλο δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ.

από άλλου) πρέπει να προέρχεται από τον ίδιο τον ιερέα, είναι δηλ. αυθεντική. Ο ιερέας Νικόλαος Δρακονταειδής (1791 - 1873) ήταν παππούς του Παναγιώτη Βεργωτή από τη μητέρα του³⁶. Έξάλλου ήταν ιερέας με κύρος, είχε αντιαγγλικά φρονήματα και ήταν φίλος και συνεργάτης του ιεροκήρυκα τότε (1830) Ευάγγελου Πανᾶ και του Κοσμᾶ Φλαμιάτου (1786 - 1852)³⁷, άλλου ζηλωτή της Ὁρθοδοξίας που καταδιώχτηκε κι αυτός από τον Adam³⁸. έπομένως ήξερε καλά τὰ πράγματα. Δεν αποκλείεται μάλιστα και τὸ κείμενο τῆς σάτιρας νὰ τὸ έδωσε αυτός στὸν έγγονό του.

3. Τὸ κείμενο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτή.

Παρακάτω δημοσιεύω τὸ κείμενο ποὺ μᾶς ενδιαφέρει ἀπὸ τὸ παραπάνω σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτή, δηλ. τὴν άγνωστη σάτιρα τοῦ 1830 καὶ τὸ σχόλιο ποὺ τὴ συνοδεύει.

Τὸ σημειωματάριο αὐτὸ τοῦ Βεργωτή έξωτερικᾶ μοιάζει με χοντρό βιβλίο: εἶναι χαρτόδετο, με ράχη δερμάτινη, καὶ διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση. Τὸ χαρτί του εἶναι μπλε άνοιχτό, άχαράκωτο, 0,135 × 0,200. Τὰ φύλλα δὲν εἶναι άριθμημένα (καὶ θά ήταν άσκοπο νὰ τὰ άριθμῶσω).

Οἱ έγγραφές άρχίζουν ἀπὸ 16 Σεπτεμβρίου 1868 καὶ φθάνουν ὡς τὸ τέλος τοῦ 1870³⁹. Τὸ κείμενο ποὺ μᾶς ενδιαφέρει εἶναι άχρονολόγητο, ἀλλὰ ὅλες οἱ ένδειξεις ἀπὸ τίς πλησιέστερες έγγραφές πείθουν ὅτι εἶναι τοῦ 1870. Καλύπτει τρεῖς σελίδες σὲ δύο συνεχόμενα φύλλα, δηλ. τὸ verso τοῦ πρώτου (κάτω ἀπὸ άλλες σημειώσεις) καὶ τίς δύο σελίδες τοῦ έπόμενου· στήν έκδοση τίς διακρίνω άντιστοίχως ὡς φ. α'ν, φ. β' καὶ φ. β'ν.

Ἡ γραφή στὰ φύλλα ποὺ μᾶς ενδιαφέρουν (ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλο τὸ σημειωματάριο) εἶναι μᾶλλον στρογγυλή, με μικρὴ κλίση πρὸς τὰ δεξιά, βιαστική, κάποτε άμελημένη καὶ πολλές φορές δυσανάγνωστη.

36. Βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 134-135.

37. Βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, αὐτόθι, σ. 499, 775 - 777, 906, 910.

38. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 224.

39. Προηγούμενος ὁ Βεργωτής —στις 26 Μαΐου 1866 κ.έ.— εἶχε χρησιμοποίησει τὸ ἴδιο σημειωματάριο γιὰ

νὰ μεταφράσῃ τὸ Α τῆς Ἰλιάδας· κι ἔχει μεταφράσει σὲ δεκαπεντασύλλαβους τοὺς πρώτους 120 στίχους, με πολλές παραλλαγές καὶ διορθώσεις. Ἀπὸ τίς 16 Σεπτεμβρίου 1868 κ.έ. χρησιμοποίησε ξανά τὸ ἴδιο σημειωματάριο (ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως πλευρά, δηλ. «άνάποδα») ὡς τὸ τέλος τοῦ 1870, γιὰ ποικίλα θέματα.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά: τόνοι, πνεύματα καὶ στίξη ἑλλιπῇ· συντομογραφία τοῦ καί, τοῦ ου καὶ τοῦ στ· μερικὲς λέξεις στὸ σχόλιο συγκεκομμένες. Τὸ μελάνι εἶναι καστανό, καλὰ διατηρημένο. Ὁ τίτλος εἶναι γραμμένος ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ μολύβι κόκκινο χοντρὸ καὶ συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. α' στὸ φ. β'. Στὸ κείμενο ὑπάρχουν ὑπογραμμίσεις μπλε καὶ κόκκινες μὲ τὸ ἴδιο μολύβι, ὀριζόντιες καὶ κάθετες.

Στὴν ἔκδοση ἀρίθμησα μὲ συνεχῇ ἀρίθμηση τοὺς στίχους τῆς ἔμμετρης σάτιρας καὶ τοῦ πεζοῦ σχολίου τοῦ Βεργωτῆ ἕναν ἕναν χωριστά, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ διάταξη ποὺ ἔχουν στὸ πρωτότυπο. Ἐπίσης ἀποκαθιστῶ τὰ πνεύματα, τοὺς τόνους καὶ τὴ στίξη στὶς περιπτώσεις ποὺ λείπουν, ἀναλύω τὶς συγκεκομμένες λέξεις μέσα σὲ παρενθέσεις (), βάζω μέσα σὲ γωνιώδεις ἀγκύλες < > μιὰ λέξη ποὺ λείπει, καὶ ἐξομοιώνω τὴν ὀρθογραφία, ὅταν παρουσιάζονται παραλλαγές· ἀλλὰ στὰ κρίσιμα σημεῖα παραθέτω τὴ γραφὴ τοῦ συγγραφέα σ' ἕνα πολὺ μικρὸ ὑπόμνημα (ἔπου Βεργ. = Π. Βεργωτῆς). Τέλος συνοδεύω τὸ κείμενο τοῦ Βεργωτῆ μὲ σύντομα σχόλια, ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατανόησή του. Τὴν ἔκδοση συμπληρώνουν τρεῖς φωτογραφίες, σὲ μέγεθος λίγο μικρότερο ἀπὸ τὸ πραγματικό, ἔπου βλέπει κανεὶς ὁλόκληρο τὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο. (Μιὰ τέταρτη φωτογραφία μᾶς δείχνει τὴν πρώτη σελίδα τοῦ σημειωματαρίου, ποὺ εἶναι καὶ χρονολογημένη: 1868 7βρ. 16)⁴⁰.

40. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει τίτλο *Παρατηρήσεις ἐπάνω εἰς τὴν Βοσκοποῦλα τοῦ Γ. Ἀβλιχου. 1868 7βρ. 16* καὶ πιάνει ἀρκετὲς σελίδες. Ὁ Γεώργιος Ἀβλιχος (1842 - 1909), ἀδελφὸς τοῦ ποιητῆ Μιχέλη Ἀβλιχου (1844 - 1917), ἦταν κυρίως ζωγράφος, ἀλλὰ ἔγραψε καὶ ποιήματα κι ἕνα ἔμμετρο δράμα. (βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 4, 843, καὶ πολὺ τελευταῖα Σπύρου Α. Βλάχου, *Ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐν Κεφαλληνίᾳ 1600 - 1900*, διδακτορικὴ διατριβή, ἐν Ἀθήναις 1970, σ.

118 - 124). Ἔργο του ὁμως μὲ τίτλο *Βοσκοποῦλα* (καὶ μάλιστα μεγάλο, πᾶνω ἀπὸ ἑννιάκισιους στίχους, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς «παρατηρήσεις» αὐτὲς τοῦ Βεργωτῆ καὶ ἀπὸ ἕνα σχέδιο ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ποιητῆ, ποὺ ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν «παρατηρήσεων») δὲν ἀναφέρεται πούθενά οὔτε ὑπάρχει στὶς δημόσιες βιβλιοθηκῆς τῶν Ἀθηνῶν. Φαίνεται πὼς ὁ Βεργωτῆς ἐδιόβασε τὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου, ποὺ ὁμως τελικὰ δὲν ἐκδόθηκε· ἄγνωστο ἂν σώζεται πούθενά.

φ. α^ο

Σάτυρα εναντιο (sic) στὸ Δεσπότη

Πανιερώτατε ! (1830)

- Φεῦ! πότε τοῦτο ἀκούσθηκε, τῆς πόλεως Δεσπότης,
 Ἀρχιερέας καὶ ποιμὴν, νὰ τῆς γενῇ προδότης!
 5 Θεὸν δὲν ἐφοβήθηκες, συνείδησιν δὲν ἔχεις,
 ἀνθρώπους δὲν ἐντρόπηκες, Δέσποτα, καὶ ποῦ τρέχεις;
 Ἐσὺ συνάξεις Σύνοδον κ' ὑπογραφαῖς γυρεῦεις
 καὶ τῆς πατρίδος τῇ σκλαβιᾷ πρῶτος τὴν μαγειρεῖς.
 Τὸ πῶς ἐκαταστάθηκες, Σὺ, κλέος Ἱερατείου,
 10 νὰ σὲ μεταχειρίζονται ὡς ἓναν τοῦ φορτίου!
 Ὅπου οἱ ἀλλόθρησκοι ποθοῦν τυφλῶς ἐσὺ νὰ τρέχῃς
 καὶ τὴν αὐτὴν τὴν ποιμνὴν σου σκληρῶς νὰ κατατρέχῃς!
 Παῦσε τὸ ἔργον. Ὑπόγραφον μὴ πλέον περαιτέρω,
 μήπως καὶ ἄλλα σὲ εἶπῶ καὶ χεῖριστα σὲ φέρω.
 15 Ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶν' ἀπλοῦς, ἂν καὶ σοφὸς δὲν εἴναι.
 Στὴν φρόνιμόν του συμβουλὴν τὴν θέλησίν σου κλίνει.||

φ. β^ρ

|¹⁷ Οἱ στίχοι οὗτοι ἔγιναν κατὰ |¹⁸ τὰ 1830, ὅτε ὁ Δεσπότης
 Πα¹⁹σουμακᾶς Παρθένιος Μακροῦς |²⁰ ἐβίαζε τοὺς ἱερεῖς νὰ
 ὑπογρά²¹ψουν Εὐχαριστήριον τοῦ Adam |²² (Indirizzo).

|²³ Τὴν σάτυραν ταύτην ἔγραψεν |²⁴ ὁ Ἰωάννης Ἀσάνης, ἀντέ-
 γραφεν ὁ Παναγῆς Κεφαλᾶς |²⁶ καὶ ἐνοχοποιήθησαν οἱ Γερ(άσι-
 μος) |²⁷ Λιβαδάς, Κοσμ(έττος) Βαλσαμάκης |²⁸ καὶ Σπυρ(ίδων)
 Μομφερῶτάτος. |²⁹ Ὁ Adam ἐνήργησεν ὥστε |³⁰ ὁ τελευταῖος λαμ-
 βάνων \$ 6000 |³¹ νὰ μαρτυρήσῃ ἐναντίον τοῦ |³² Λιβαδά καὶ Κο-
 σμέττον. Ἐνῶ κατ' |³³ αὐτῶν ἐσζητεῖτο ἡ ὑπόθεσις |³⁴ εἰς τὸ

φ. β^ο

Ἀνώτ(ατον) Συμβούλιον, ὁ |³⁵ Κεφαλᾶς ἐξωμολογήθη εἰς |³⁶ τὸν
 ἱερ(έα) Δρακονταειδῆ τὰ δια |³⁷ τρέξαντα. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ
 |³⁸ τῆς τύψεως συνειδότος ὁ ἱερεὺς |³⁹ τῷ ὑπηγόρευσε νὰ συν-
 τάξῃ |⁴⁰ ἀμέσως ἔγγραφον πρὸς τὴν |⁴¹ Κεντρ(ικὴν) Κυβέρνη-
 σιν, μὲ τὸ ὅποι |⁴²ον νὰ λέγῃ ὅτι οἱ ἔνοχοι δὲν |⁴³ εἶναι οἱ νο-
 μιζόμενοι, <ἀλλ> ἄλλοι |⁴⁴ διαμένοντες εἰς Κεφαλ(ληνίαν). |⁴⁵ Διὰ
 νὰ ἤθελε δὲ νὰ πιστευθῇ |⁴⁶ εἰς Κέρκυραν ὅτι τὸ ἔγγραφον |⁴⁷
 προέρχεται ἀπὸ Κεφαλ(ληνίαν) καὶ |⁴⁸ δὲν ἐσκευωρήθη εἰς Κέρ-
 |⁴⁹κυραν, νὰ ἀναφερθῶσι τρεῖς |⁵⁰ τέσσαρα περιστατικά τῆς ἡμέρας,
 τὰ ἄνω:

- ⁵¹ 1. *ράπισμα Ranke* πρὸς Νικό⁵²λαον Σουλιώτην, χωροφύ-
λακα, τοῦ ⁵³ Ἀγίου Μάρκου, εἰς Σόγια Ἀγίου ⁵⁴ Νικολάου
⁵⁵ 2. ἀποβίωσης Νικολιώσσης Φωκᾶ
⁵⁶ 3. θάνατος ἐνὸς παιδίου.||

4 Βεργ. γενῇ || 7 Βεργ. υπογραφαις || 11 Βεργ. ὁποῦ . . . αλλοθρησκοί...
να τρέχεις || 12 αὐτὴν (;) τὰ δύο πρῶτα γράμματα πολὺ δυσανάγνωστα
|| 13 Βεργ. ἐργον Ὑπόγραφον || 43 Βεργ. νομιζομενοι, αλλοι || 52- 53
Βεργ. χωρὶς στίξης. || 55 Φωκᾶ (;) πολὺ δυσανάγνωστο

Σχόλια στὸ κείμενο τοῦ Π. Βεργωτῆ

1. Καθὼς εἶπαμε στὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια, μητροπολίτης τὸ 1830 στὴν Κεφαλονιά ἦταν ὁ Παρθένιος Μακρῆς, κοινῶς Πασουμακῆς (βλ. παραπάνω, σημ. 32)· τὸ λέει ἄλλωστε καὶ ὁ Βεργωτῆς στὸ σχόλιό του (βλ. παρακάτω, στ. 18 - 22).

2. Μὲ τὴν προσφώνηση *Πανιερώτατε!* ὁ σατιρογράφος ἐκφράζει τὸ σεβασμὸ του πρὸς τὸ ἀξίωμα· εὐθὺς ἀμέσως ὅμως δὲ θὰ διστάσῃ νὰ ἐπιτεθῇ στὸ φορέα τοῦ ἀξιώματος!

6. *ποῦ τρέχεις;* ἐννοεῖ τί κατήφορο ἐπῆρες, ποῦ πᾶς, τί κάνεις;

7. Φαίνεται πὼς ὁ μητροπολίτης ἐκάλεσε τοὺς ἱερεῖς στὴ Μητρόπολη καὶ τοὺς ἐζήτησε νὰ ὑπογράψουν τὸ *indirizzo*.

9. τὸ πῶς ἐκαταστάθηκες· σημαίνει ποῦ κατάντησες!

10. ὡς ἔναν τοῦ φορτίου· δηλ. σὰν ἀχθοφόρο.

11. ὁποῦ οἱ ἀλλοθρησκοί· ἐννοεῖ τοὺς Ἀγγλους.

12. καὶ τὴν αὐτὴν τὴν ποιμνὴν σου· σημαίνει καὶ τὸ ἴδιο σου τὸ ποίμνιο.

13. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρο στίχο μᾶς ἐνοχλεῖ καὶ ὁ βαρβαρισμὸς τῆς προστακτικῆς ὑπόγραφον· ἐννοεῖ μὴ ζητᾶς πλέον ἄλλες ὑπογραφές.

14. σὲ εἰπῶ . . . σὲ φέρω· ἀντὶ σοῦ εἰπῶ . . . σοῦ φέρω· σύνταξη ἀσυνήθιστη στὰ Ἑπτάνησα.

15. Ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶν' ἀπλοῦς· ἐννοεῖ ὅτι ὁ σατιρογράφος δὲν εἶναι κανένας ἀγράμματος, ἀπλοϊκός.

21 - 28, 36. Γιὰ τὰ «εὐχαριστήρια» πρὸς τὸν Adam καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στοὺς στίχους αὐτοὺς βλ. τὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τῆς μελέτης.

30. Τὸ § σημαίνει *δίστηλον* (ἐδῶ βέβαια *δίστηλα*), νόμισμα τῆς ἐποχῆς στὰ Ἑπτάνησα, κοινῶς *κολονάτο*. Ὀνομάστηκε ἔτσι, γιατί

τὸ ἰσπανικὸ δίστηλο στὴ μιά του ὄψη εἶχε τὶς δύο στῆλες τοῦ 'Ηρακλῆ, ποὺ συμβόλιζαν τὸ Γιβραλτάρ· τὸ ἔλεγαν ὅμως καὶ *τάλιρο*. 'Η ἀξία του τότε ἦταν πέντε μὲ ἕξι δραχμές.

34. Εἶναι τὸ «'Ανώτατον Συμβούλιον Δικαιοσύνης» (Supremo Consiglio di Giustizia), δηλ. τὸ ἀνώτατο δικαστήριο τοῦ 'Ιονίου κράτους· εἶχε ἔδρα τὴν Κέρκυρα.

41. 'Εννοεῖ τὴν κυβέρνηση τοῦ 'Ιονίου κράτους, ποὺ τὸ ἐπίσημό της ὄνομα ἦταν Γερουσία (Senato). Τὴν ὀνομάζει *Κεντρικὴν Κυβέρνησιν*, γιατί ὑπῆρχε καὶ τοπικὴ διοίκηση σὲ κάθε νησί.

45. Περιτεύει τὸ δεύτερο *νά*, ἀποτελεσμα τῆς βιασύνης τοῦ συγγραφέα.

50. τὰ ἄνω· κανονικὰ ἔπρεπε νὰ πῇ τὰ ἐξῆς ἢ τὰ κατωτέρω· λέει ὅμως τὰ ἄνω, γιατί τοῦ τελείωσε ἡ σελίδα καὶ συνεχίζει ὅχι στὸ ἐπόμενο φύλλο, ἀλλὰ στὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἴδιας σελίδας, πού τὸ εἶχε ἀφήσει κενό (βλ. τὴ φωτογραφία τοῦ φ. βν).

51. *Ranky*· ἄγνωστο πρόσωπο, προφανῶς Ἀγγλος.

52. *χωροφύλακα*· ἀναχρονισμὸς τοῦ Βεργωτῆ· ἡ Χωροφυλακὴ ιδρύθηκε τὸ 1833.

51 - 54. 'Η φράση γίνεται δυσνόητη ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κομμάτων καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ λέξη *Σόγια*, ποὺ δὲν ξέρουμε τὴ σημασία της· ὅταν αὐτὴν τὴν ἐξακριβώσουμε, μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ καὶ ἡ στίξις. Τὴ λέξη *Σόγια* πῇ συνάντησα στὸ ἄρθρο τοῦ φίλου κ. Δημ. Σ. Λουκάτου 'Η *λιτανεία* ἀπὸ τὰ *Σίσια* στὸ *Κάστρο* [τῆς Κεφαλονιάς], περ. «'Αγγλοελληνικὴ 'Επιθεώρηση», περίοδ. Β', τόμ. Ζ', τευχ. 5, καλοκαίρι 1954, σ. 66 - 81. Κατὰ τὸν κ. Λουκάτο ἡ *λιτανεία* αὐτὴ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὸ μοναστήρι *Σίσια* στὸ *Κάστρο*, τὴν παλιὰ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, καὶ ἀντίθετα, ποὺ ὁ κόσμος τὴ λέει *προτσεσιό* (ἀπὸ τὸ ἰταλ. *processione*), «εἶναι ἓνα ἔθιμο παλιό, μὲ καταγωγή βενετσιάνικη. Λατρευτικὴ βάση του εἶναι ἡ γιορτὴ τοῦ 'Αγίου Μάρκου, ποὺ πέφτει στὶς 25 τ' Ἀπρίλη, μέσα στὶς μέρες τῆς *Λαμπρῆς*» (δ. π., σ. 71). 'Ο κ. Λουκάτος περιγράφοντας τὸ τέλος τοῦ πανηγυριοῦ (δηλ. τῆς *λιτανείας*) καὶ τὸ γυρισμὸ τῶν πανηγυριστῶν ἀπὸ τὸ μοναστήρι πρὸς τὰ χωριά τους γράφει τὰ ἐξῆς (σ. 80): «Παντοῦ οἱ πανηγυριστὲς ψάλλουν, τραγουδοῦν, χορεύουν ἢ *παρabaίνουν* στὸ *τρέξιμο*». Καὶ σὲ ὑποσημείωση: «Τὸ *τρέξιμο* αὐτὸ γίνεται κυρίως μὲ γαιδούρια, μὰ τὸ βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐξελιχτεῖ καὶ σὲ πραγματικὲς ἵπποδρομίες, ποὺ τὶς ἔκαναν πιὸ πολὺ στὰ *Δοριζάτα* τῆς *Πεσάδας*. Τὶς κοῦρσες αὐτὲς τὶς ἔλεγαν *Σόγια* κι εἶχαν δώσει τ' ὄνομά τους καὶ στὴ γιορτὴ, ποὺ τὴν ἔλεγαν: *Τῆς Παναγίας τῆς Σόγιας*. Στὶς

ἵπποδρομίες ἐπαιρναν μέρος διάφοροι Λιβαθηνοί, ἰδιαίτερα πλούσιοι, ποὺ ἔτρεφαν ἄλογα. Παλιότερα τὶς ἔκαναν σὰ γύριζαν ἀπὸ τὰ Σίσια, ὕστερα τὶς ἔκαναν καὶ ἀνεξάρτητα. [. . .] Εἶναι ἄραγε ὑπόλειμμα παλιῶν ἵπποδρομιῶν, ποὺ ἔκαναν τ' ἀρχοντόπουλα τοῦ Νησιοῦ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς λιτανείας, ἢ ἔθιμο λαϊκὸ, ἀπὸ κεῖνα ποὺ συναντοῦμε καὶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα τὶς μέρες τῆς Λαμπρῆς; Καὶ τί θὰ πεῖ Σόγια;».

Ἐβαλα λοιπὸν τὰ κόμματα ὅπως φαίνονται στὸ κείμενο, ὕστερα καὶ ἀπὸ συζήτηση μὲ τὸν κ. Λουκάτο, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι Σόγια σημαίνει κάτι σὰν ἵπποδρομία, ἔστω καὶ μὲ γαϊδούρια, ὅποτε ἡ φράση τοῦ Ἀγίου Μάρκου σημαίνει τὴν ἡμέρα τοῦ Ἀγίου Μάρκου, δηλ. στὶς 25 Ἀπριλίου 1831. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Παναγῆς Α. Κεφαλᾶς ἔστειλε τὸ ἀνώνυμο γράμμα τὴν ἡμέρα ἐκείνη καὶ ὅτι τὰ τρία γεγονότα ποὺ ἀναφέρει ἔγιναν στὴν Κεφαλονιά τὴν ἴδια μέρα. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως δὲ μὲ ἱκανοποιεῖ πλήρως, γιατί δημιουργεῖ δυσκολία ἡ φράση τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ τὸν προσδιορίσω τοπικά. Ἐπαναλαμβάνω λοιπὸν τὸ ἐρώτημα τοῦ κ. Λουκάτου: τί θὰ πῇ Σόγια;

55. Νικολιώσσα λέγεται ἡ γυναίκα τοῦ Νικόλα· ἄγνωστο πρόσωπο καὶ ἴσως ὄχι μὲ τὸ ἐπώνυμο Φωκᾶ (ἀφοῦ τὸ χειρόγραφο εἶναι πολὺ δυσανάγνωστο). Πάντως ἐδῶ τὸ σχόλιο τοῦ Βεργωτῆ συμφωνεῖ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Π. Χιώτη, *Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους*, τόμ. Β', ἐν Ζακύνθῳ 1877, ποὺ γράφει τὰ ἐξῆς (σ. 31): «Ἐνῶ δὲ ἐγένετο ἡ δίκη ἐν τῷ ὑπερτάτῳ συμβουλίῳ καὶ περιεμένετο ἡ καταδίκη, ὁ Παναγῆς Κεφαλᾶς Πλαρινὸς ὁ Ταμπакόνας, ὁ αὐτουργὸς τῆς σατύρας, ἰδὼν τὸν κίνδυνον τῶν ὑποδίκων, γράφει τῷ ἰδίῳ χαρακτῆρι τῆς σατύρας ἐπιστολὴν ἀνώνυμον. Βεβαιοῖ μεθ' ὅρκου ὅτι αὐτουργοὶ τῆς σατύρας δὲν εἶναι οἱ κατηγορούμενοι Λιβαδᾶς καὶ Βαλσαμάκης, ἀλλ' ὁ γράψας τὴν ἀνά χειρὰς ἐπιστολὴν. Ἵνα δὲ βεβαιώσῃ τὸ δικαστήριον ὅτι ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀληθῶς γεγραμμένη ἐκ Κεφαλληνίας γράφει, σήμερον ἀπεβίωσεν ἡ κυρία Α . . . ἐν Κεφαλληνίᾳ».

55 - 56. ἀποβίωσις . . . θάνατος· ὁ Βεργωτῆς διακρίνει τὸ θάνατο ἐνὸς ἡλικιωμένου ἀπὸ τὸ χαμὸ ἐνὸς παιδιοῦ.